

Олександр Тарасенко

Історія Київської духовної академії крізь призму біографій її патронів, вихователів і вихованців

Останнім часом в Україні з'явилося чимало різноманітних довідкових видань. Очевидно, це зумовлено попитом на літературу такого жанру, а також накопиченням певної інтелектуальної маси знань. Українська історіографія теж поповнилася багатьма довідниками, однак серед них помітно вирізняється капітальна, справді наукова праця — двотомова енциклопедія «Київська духовна академія в іменах: 1819–1924» (Том 1: А–К. — К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2015. — 740 с.: іл.; Том 2: Л–Я. — Там само, 2016. — 1004 с.: іл.). Як відомо, серед проблем/лакун історичної науки, що їх дослідники мали прискореними темпами надолужувати/вивчати в присмерку радянського часу та на світанку сучасної України, опинилася духовна освіта. Причини цієї прикрої обставини зрозумілі, хоч до початку ХХ ст. такий історико-церковний напрям студювали досить успішно, насамперед у середовищі Київської духовної академії [далі — КДА]. Сьогодні флагманом історії духовної освіти є Національний університет «Києво-Могилянська академія», де було відновлено могилянські інтелектуальні традиції. Тому закономірно, що праця, про яку піде мова, з'явилася саме тут.

Упорядником і науковим редактором Енциклопедії є доктор філософських наук, професор Марина Ткачук, відповідальним редактором і головою редколегії — Почесний президент НаУКМА, доктор філологічних наук, професор В'ячеслав Брюховецький. У підготовці 648 біографічних нарисів взяло участь 19 науковців. Як бачимо із цих цифр, такий незначній кількості авторів знадобилася максимальна дослідницька концентрація.

Відкриває перший том Енциклопедії невелика вступна стаття головного «ініціатора і промотора видання», Почесного президента

НаУКМА В'ячеслава Брюховецького. Зокрема, він наголошує на генетичному зв'язку Києво-Могилянської колегії/академії та КДА, адже обидва заклади, за його словами, плекали «відчуття органічної причетності до загальноєвропейських духовних проблем», а водночас «природна сила українського ества долала важку мертвизну царських указів, указиків та різноманітних циркулярів», бо в Києві навіть «росіяни за походженням під впливом академічного життя переймалися українськими ідеями».

У вступній частині Енциклопедії міститься також нарис Марини Ткачук «Київська духовна академія (1819–1924): сторінками історії». Авторка, використавши широкий спектр опублікованого актового матеріалу і наративу, зосередилася на кількох аспектах історії навчального закладу. Насамперед, увагу було приділено адмініструванню та професорсько-викладацькому складові КДА. Безпосереднє управління внутрішнім розпорядком здійснювали колегіальні органи, чия компетенція з часом то розширювалася, то звужувалася залежно від зміни загальноімперської політики. Кількість викладачів Академії на початку її створення була, зазначає авторка, незначною, лише кілька осіб, однак поступово вона збільшувалася і на початку ХХ ст. сягала понад три десятки, причому у процесі формування професорсько-викладацького складу Академія послідовно спиралася на власних вихованців.

Наступний блок інформації вступного нарису стосується студентів Академії, яких готували «к высшим духовным должностям». Висвітлено процедуру прийому за різними редакціями Статуту духовних академій, охарактеризовано контингент абітурієнтів, що його складали зазвичай найкращі випускники духовних семінарій, адже від початку існування КДА було встановлено високу планку вступних вимог, тож далеко не всі могли її подолати. М. Л. Ткачук слушно наголошує, що «протягом усієї своєї історії КДА залишалася “камерним” закладом, розрахованим на обмежений місткістю академічних будівель студентський контингент». Але, очевидно, саме ця «камерність» не в останню чергу впливала на формування образу елітного навчального закладу, відтак, як нагадує авторка, «протягом майже усієї своєї історії КДА була справжньою “кузнею кадрів” для Помісних Православних Церков». В Академії здобували освіту грузини, молдовани, румуни, серби, болгари, чорногорці, греки, сирійці, японці. Чимало з них згодом посідало поважні церковні пости на батьківщині.

Привертає увагу цікавинками оповідь про академічне життя, повсякденні практики і свята. Однак, звісно, основним в освіті був і залишається навчальний процес. У нарисі висвітлено його склад і структури, охарактеризовано академічні навчальні дисципліни, форми занять, письмові та усні поточні й підсумкові випробування. Завершуючи, авторка доречно наголошує, що «навчання і викладання в Академії були справами нелегкими і вимагали від студентів та професорів колосальних розумових і фізичних зусиль». Це означає, що КДА була хоч і своєрідним закладом, але рівнозначним університетському статусові. Про усвідомлення тягlosti могилянських традицій свідчить і намір колективу викладацької корпорації КДА бучно відсвяткувати свій 300-річний ювілей у 1915 р., однак втіленню цього задуму перешкодила війна.

Ще один блок вступного нарису М. Л. Ткачук присвячено науковій та видавничій діяльності Академії. Він найдовший і найбільш насичений, що опосередковано свідчить не лише про уподобання авторки, а й про справді вражаючий та вартий ретельних студій доробок КДА у цій сфері. Як слушно зауважує Ткачук, «у межах стислого оглядового нарису неможливо не лише висвітлити, а й бодай перелічити досягнення київської духовно-академічної науки XIX — початку XX ст. у царині догматичного, морального і порівняльного богослов'я, бібліознавства, патрології, літургики, гомілетики, церковного права, історії Церкви, філософії, мовознавства, історії літератури». Відсилаючи читача до вміщених в Енциклопедії статей про найвидатніших представників академічної науки, авторка все ж згадує основні факти та імена, а також обговорює внесок викладачів і вихованців КДА у розвиток науково-видавничої справи. Варто додати, що її оповідь супроводжують розлогі бібліографічні посилання.

Останній блок вступного нарису містить оповідь про Київську православну богословську академію, що діяла як «спадкоємиця» КДА уподовж 1920–1924 рр. Тут висвітлено причини та передумови зміни інституційної конфігурації навчального закладу й відчайдушні, зрештою марні, спроби академічної корпорації врятувати свою *Alma mater*. Однак, як слушно зауважує М. Л. Ткачук наприкінці нарису, «*повернута* із “зони забуття” на початку 1990-х рр., “стара КДА” посіла, завдяки численним науковим дослідженням останніх десятиліть, належне їй місце однієї з найважливіших сторінок історії вітчизняної освіти, науки та культури».

Ще одна вступна стаття, теж авторства М. Л. Ткачук, розкриває задум і зміст Енциклопедії. Систематичне вивчення історії КДА, серед іншого й кризь призму біографічного матеріалу, відродилося у 1990-х рр., як і годиться, у стінах НаУКМА. У 2001 р. вийшов друком енциклопедичний довідник «Києво-Могилянська академія в іменах XVII — XVIII ст.». Незважаючи на подібність назви та, звісно, специфіку жанру, в енциклопедії «Київська духовна академія в іменах» було реалізовано дещо відмінний концептуальний підхід. Зокрема, у двотомнику вміщено ґрунтовно підготовлені повноформатні біографічні статті, що складають основну частину видання. Їхніми героями стали найпомітніші представники навчального закладу: його патрони, митрополити Київські та Галицькі; ректори й інспектори; більшість професорсько-викладацького складу та деякі співробітники; частина колишніх студентів і випускників, що стали ерархами православних помісних церков чи помітними духовними особами, державними діячами, викладачами духовних та світських навчальних закладів, науковцями, діячами освіти й культури тощо.

Енциклопедичні статті розміщено за абеткою іменувань, структуру статей чітко систематизовано й уніфіковано, що, безумовно, допоможе читачеві/досліднику швидко опрацювати значний масив біографічної інформації. На початку кожна стаття подає відомості про особу та її життєвий шлях: прізвище (для чорного духовенства спочатку чернече ім'я), ім'я та по-батькові українською, російською і мовами національної приналежності; дати народження й смерті (до 1918 р. за старим стилем, пізніше за новим); причетність до навчального закладу; місце народження (вказується за тодішнім і сучасним адміністративним поділом). Далі перераховано всі ланки освіти людини та здобуті нею наукові ступені й учені звання, серед іншого — й теми захищених випускних творів чи дисертацій. Потому перелічуються місця служби або церковного служіння, посади, нагороди та відзнаки, прояви громадської активності. Насамкінець подано обставини й місце смерті. Характеризуючи основні напрями та результати творчості людини, автори статей оцінюють їх з коректною стриманістю та, передовсім, за відгуками сучасників чи думкою дослідників.

Другу частину енциклопедичних позицій складає бібліографічний блок із власною внутрішньою структурою. Спочатку наводяться назви основних творів особи, далі вказано пошукові дані архівних

матеріалів про неї, ще далі — опубліковані джерела та наукова чи довідкова література. Варто підкреслити, що для написання біографічних нарисів автори використали найрізноманітніші джерела: від простих біографічних публікацій довідкового характеру до капітальних розвідок та архівних документальних свідчень. З цією метою було опрацьовано численні фонди бібліотек і архівних установ України, Росії, Польщі, Чехії, Сербії, тож зібраний в Енциклопедії довідково-бібліографічний матеріал можна без перебільшення вважати інформаційним ельдорадо.

Загалом в Енциклопедії, як щойно згадувалося, є 648 біографічних нарисів. Звісно, це не повний склад осіб, причетних до КДА, проте така «вибірковість» цілком себе виправдовує. Адже дослідники та зацікавлені читачі мають до розпорядження не сирий і нашвидкоруч опрацьований біографічний матеріал, а науково вивірені, чітко структуровані, максимально уніфіковані та бібліографічно, джерельно й історіографічно забезпечені нариси. Зрештою, абсолютно повну, зі стовідсотковою персоніфікацією, біографічну енциклопедію неможливо підготувати «одним махом», і то вже не беручи до уваги те, що це збільшувало би видання в рази, а відтак, вимагало би колосальних засобів, у тому числі фінансових.

Утім, особи, яким наразі «не поталанило» потрапити до Енциклопедії, хоч вони й «мають на це право», можуть стати героями наступних біографічних публікацій. Тим часом навіть у «скороченому» вигляді багатющий біографічний матеріал Енциклопедії персоніфікує історію КДА та унаочнює особистісний, людський вимір цього навчального закладу. Водночас він розширює обрії для наступних студій, зокрема просопографічних досліджень, а також, поза сумнівом, стимулюватиме подальше вивчення регіональної/епархіальної церковної історії в цілому та історії духовної освіти й конкретних духовних навчальних закладів, що входили до освітньої орбіти КДА. Приміром, Енциклопедія рясніє матеріалом з минулого духовних семінарій, часто-густо маловідомим або досі геть незраним. Випускники семінарій, які стали студентами Академії, випускники Академії на різноманітних посадах у семінаріях, їхній творчий доробок — ці та інші питання, слід очікувати, спонукають науковців до ретельного опрацювання Енциклопедії.

Варто відзначити також потенціал Енциклопедії для дослідження новітньої історії Православної Церкви в Україні та Радянському

Союзі. Адже до сьогодні нищення Церкви, її розкол, мучеництво сотень тисяч віруючих, і серед них вихованців КДА, багато в чому залишається недослідженою лакуною новітньої української церковної історії. З цієї перспективи ще вартіснішими видаються наведені в статтях переліки архівних фондів, опублікованих джерел та літератури, дотичної біографії героя кожного нарису, а також фотографії та портрети багатьох викладачів і вихованців Академії.

Наприкінці 2-го тому Енциклопедії вміщено змістовний блок додатків. Перший додаток складають біографи вихованців та викладачів КДА, які були канонізовані православними церквами. Тут за абеткою наведено прізвища, імена по-батькові (для ченців монаше й світське ім'я) українською, російською та іншими мовами залежно від національної приналежності. Далі вказано дати народження й смерті (до 1918 р. за старим і новим стилем), атрибуцію канонічного ступеня святості, церковний пост, форму причетності до КДА (для її вихованців — роки навчання), характер діяльності та причину смерті, а також дату та обставини канонізації і день пам'яті канонізованого.

Другий додаток — це укладений у хронологічній послідовності покажчик митрополитів Київських і Галицьких ХІХ — початку ХХ ст., які за статусом були патронами КДА. Тут подано їхні крайні дати життя і час перебування на митрополичій кафедрі — теж за старим і новим стилем, що усуває численні неточності й плутанину в літературі. За такою самою схемою побудовано третій додаток з інформацією про ректорів Академії.

Імпозантно виглядає четвертий додаток — анований список викладачів КДА за увесь період її існування. Список містить імена 194 осіб та супроводжується докладною інформацією про основні сфери їхньої діяльності і навчальний заклад, де вони здобували освіту; про їхні наукові ступені (з датами затвердження); про посади і кафедри, що їх вони обіймали у КДА — із зазначенням терміну перебування. Наукову новизну покажчика підсилює те, що його укладено не лише за дослідницькою літературою та офіційними синодальними й єпархіальними виданнями, а й на підставі архівних джерел із фондів Центрального державного історичного архіву України у м. Києві та Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, зокрема за річними академічними звітами та протоколами засідань Ради КДА.

П'ятий додаток містить перелік випускників Академії за період з 1823 р. по 1919 р. загальною кількістю понад 3 200 осіб. За такою самою схемою, як і вище, у кожній позиції подано прізвище, ім'я та по-батькові особи, а також роки її навчання у КДА. Ці дані автори збирали/уточнювали чи не вперше за архівними джерелами Центрального державного історичного архіву України у м. Києві (ф. 711 [Київська духовна академія]), а також рукописними колекціями Інституту рукопису НБУ імені В. І. Вернадського (ф. 160 [Київська духовна академія] і ф. 175 [Титов Федір Іванович]). Варто підкреслити, що на сьогодні цей перелік випускників Академії є найповнішим.

Цей показчик доповнено черговим, шостим додатком — із переліком студентів, які навчалися у КДА впродовж 1914–1919 рр., але не закінчили повного академічного курсу через війну, революційні події та закриття навчального закладу. Як і вище, укладання такого списку вимагало копіткої роботи з архівними джерелами, насамперед із ф. 711 [Київська духовна академія] у щойно згаданому історичному архіві. У багатьох випадках вказано дату, причину припинення студій і подальшу долю бл. 480 осіб, хоч, як зауважують упорядники, до переліку не увійшли ті, чиє клопотання про вступ або якась інша згадка є в архіві КДА (ф. 711), проте зарахування на навчання не зафіксовано у протоколах засідань академічної Ради.

Черговий, сьомий додаток містить список студентів та вільних слухачів Київської православної богословської академії за 1920–1924 рр. Перелік укладено за такою самою схемою, як вище, а в примітках зазначено, хто зі студентів розпочинав навчання ще у КДА.

Врешті останній, восьмий додаток являє собою зведений алфавітний показчик вихованців та викладачів КДА і Київської православної богословської академії, які посідали єпископські сани у православних церквах. Цей перелік уточнює та доповнює попередній, що його свого часу Марина Ткачук опублікувала в щорічнику «Київська Академія» (Вип. 11. — К., 2013. — С. 161–197). Структура позицій така сама, як і в решті іменних списків, тобто містить прізвище, ім'я та по-батькові (для ченців монаше ім'я) українською, російською та іншими мовами, відповідно до національної приналежності, роки життя за старим і новим стилем і роки навчання в Академії. Поза тим, вказується дата висвячення і термін перебування на кожній архиєрейській кафедрі.

Як бачимо, потужний та переважно ексклюзивний блок додатків стане у пригоді багатьом дослідникам для подальших історико-церковних, історико-культурних, біографічних і просопографічних студій.

Насамкінець варто відзначити, що видання було здійснене за фінансової підтримки Міжнародного Благодійного Фонду відродження Києво-Могилянської академії і тих, кому не байдужі історія та культура України. Імена жертводавців, які сприяли підготовці та виданню Енциклопедії, розміщено наприкінці другого тому

Підсумовуючи, можна прикласти до Енциклопедії біблійну метафору, що її емоційно вжив котрийсь випускник Академії для характеристики власної праці під час навчання: вона була такою, що її «око не бачило, вухо не чуло, та на серце не заходило». А можна пригадати й популярний у духовно-церковному дискурсі XIX — XX ст. вислів, що це видання покликане стати настільною книгою для дослідника історії духовної освіти та загалом історії Церкви.